

УДК 343.01

## СИСТЕМНІСТЬ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

**Юлія ЦИГАНЮК,**

кандидат юридичних наук, адвокат,  
завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності  
Хмельницького інституту  
Міжрегіональної академії управління персоналом

### АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню актуальних проблем системності науки кримінального процесу. Автор, опираючись на сучасні праці з питань науки кримінального процесу, досліджує групи загальних ознак, які набувають окремого значення саме для кримінальної процесуальної науки, та спеціальні ознаки, які наповнюють її сутність і розкривають її зміст. Виокремлено ознаки науки кримінального процесу, що в сукупності вказують на системність науки кримінального процесу, розкривають її зміст і соціальне призначення. Акцентовано увагу на тому, що наука кримінального процесу спрямована на вирішення проблем функціональності кримінального процесу.

**Ключові слова:** системність науки, наука кримінального процесу, функціональність науки, предмет науки кримінального процесу, особливості науки кримінального процесу.

### SYSTEM OF SCIENCE OF THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

**Yuliya TSYGANYUK,**

Candidate of Law Sciences, Barrister,  
Head of the Department of Law and Law-enforcement Practice  
of the Khmelnytsky Institute  
of the Interregional Academy of Personnel Management

### SUMMARY

The article is devoted to the study of actual problems of systematic science of criminal process. The author, based on the modern works on the science of criminal process, investigates groups of common features that have their own particular significance for criminal procedural science, and special features that fill its essence and reveal its content. The distinguished features of the science of criminal process, which in their totality indicate the systematic nature of the science of criminal process, reveal its content and social purpose. Attention is drawn to the fact that the science of criminal process is aimed at solving the problems of the functionality of the criminal process.

**Key words:** systematic science, science of criminal process, functionality of science, subject of science of criminal process, features of science of criminal process.

### ȘTIINȚA SISTEMATICĂ A PROCESULUI PENAL AL UCRAINEI

### REZUMAT

Articolul este dedicat studierii problemelor reale ale științei sistematice a procesului penal. Autorul, bazat pe lucrările moderne privind știința procesului penal, investighează grupuri de trăsături comune care au o semnificație aparte pentru știința procesuală penală și caracteristici speciale care îi umplu esența și îi dezvăluie conținutul. Caracteristicile distincte ale științei procesului penal, care în totalitatea lor indică natura sistematică a științei procesului penal, dezvăluie conținutul și scopul social al acesteia. Se atrage atenția asupra faptului că știința procesului penal vizează rezolvarea problemelor funcționalității procesului penal.

**Cuvinte cheie:** știință sistematică, știința procesului penal, funcționalitatea științei, subiectul științei procesului penal, trăsăturile științei procesului penal.

**Постановка проблеми.** Сучасний розвиток суспільних відносин зумовлює необхідність зростання та накопичення наявних знань, а також розроблення нових підходів і концепцій до вдосконалення таких відносин. Основну роль у таких процесах відіграє наука.

Існує чимало способів і форм наукового пізнання діяльності людини, які ґрунтуються на різних критеріях для її дослідження. Одним із них є предмет для дослідження. Саме за таким критерієм деталізується наукове пізнання явищ об'єктивної дійсності, а серед них своє місце посідає кримінальний процес України.

Наука кримінального процесу України містить аналіз наукових фактів, пояснює предмет і процес кримінальної процесуальної діяльності, досліджує сутність криміналь-

них процесуальних явищ тощо. При цьому, як і будь-яка наука, дослідження явищ об'єктивної дійсності наука кримінального процесу здійснює комплексно з урахуванням елементів і компонентів, а також взаємозв'язків між ними. Саме в цьому й проявляється її системність, що сьогодні детально не досліджена.

Тому метою та завданням статті є встановлення системності науки кримінального процесу України.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття «система» ключове для юридичної науки. Системних явищ, яких у правознавстві є значна кількість якщо, власне, не всі, у філософському розумінні юридичної науки як такої. Практично всі явища правової реальності, а також й утопічні необхідно розглядати через призму системно-структурного аналізу,

досліджуючи їх у взаємозв'язку та динаміці. Спробуємо коротко охарактеризувати таку системність у кримінальній процесуальній науці.

Згідно з Є.В. Ушаковим, саме поняття науки багатозначне. Так, прийнято розрізняти такі різновиди: 1) наука як система знань; 2) наука як діяльність; 3) наука як соціальний інститут; 4) наука як культурно-історичний феномен [1, с. 20].

Автор визначив, що такий складний предмет, яким є наука, вивчають у багатьох площинах. Але можна виділити дві найбільш загальні з контексту, до яких з певною частотою умовності можна звести вивчення наукової діяльності. Це когнітивний і соціально-культурний контексти наукового пізнання. До когнітивної площини (від лат. *Cognitio* – «пізнання») зараховують коло тем, що охоплюють внутрішні концептуальні питання науки. Сюди традиційно включають теоретико-пізнавальні (або епістемологічні, від грец. *Episteme* – «знання, пізнання»), методологічні та логічні аспекти. Однак аналіз наукової діяльності не вичерпується лише вивченням його когнітивно-концептуального змісту, адже для наукової діяльності характерні також складні взаємозв'язки із соціальними, історичними та культурними факторами. Ці взаємозв'язки зараховують до соціально-культурного контексту аналізу наукового пізнання [1, с. 20]. Саме в цьому знаходимо сутність системності науки кримінального процесу.

Наука кримінального процесу характеризується групою загальних ознак, що набувають свого окремого значення саме для кримінальної процесуальної науки, та спеціальних ознак, які наповнюють її сутність і розкривають її зміст. Спробуємо їх охарактеризувати. До загальних ознак, які притаманні всім суспільним наукам, необхідно зарахувати те, що існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин. Наука кримінального процесу виникла як соціальне явище, початок якого важко встановити, але можна ствердно зазначити, що вона не матиме кінця. Такий висновок сформований через одвічність явища злочину та необхідності встановлення осіб, які його вчинили, відповідно, передбачити кінець науки кримінального процесу неможливо, як і наявна неможливість зникнення злочинів і необхідність встановлення винуватих осіб.

Відповідно до Ю.М. Грошевого, наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінальної процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання застосування кримінального процесуального законодавства, що мають місце в практиці правоохоронних органів і суду, розробляє науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінальної процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу [2, с. 9]. М.В. Костицький визначив, що наука кримінального процесу є однією з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну й методологічну основу кримінальної процесуальної діяльності, правового та законодавчого її врегулювання [3, с. 32].

Сфера науки кримінального процесу зумовлена завданнями кримінального провадження, що визначені в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Інтерпретуючи вимоги КПК України, сфера науки кримінального процесу визначається проведеннями досліджень із захисту особи від кримінальних правопорушень, суспільства та держави, охорони прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження, а також дослідженнями, які спрямовані на забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду за умови, що ці дослідження мають орієнтуватися на те, щоб кожний, хто вчинив кримі-

нальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Однак це не все.

По-перше, необхідно акцентувати увагу на тому, що кримінальний процес – це суспільна наука, яка може досліджувати (вивчати, акумулювати знання, аналізувати, з'ясовувати, порівнювати тощо) явища буття у взаємозв'язку з іншими науками як галузевими юридичними науками, а також іншими суспільними (економіка, релігієзнавство, психологія, соціологія, суспільно-географічні науки тощо) та природничими науками. Підтвердженням цього є Наказ МОН України «Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право» від 28.12.2018 № 1477 [4] і Паспорт спеціальності 12.00.09, що затверджений Постановою президії ВАК України 08.10.2008 № 44-06/7 [5]. Із зазначеного простежуються тісні взаємозв'язки з іншими науками. Зумовленими декількома науками є дослідження суспільно-політичного призначення кримінального процесуального права, моральні основи кримінальної процесуальної діяльності, кримінальне процесуальне право в системі галузей національного права, співвідношення кримінального процесу з іншими юридичними науками тощо.

У М.С. Строговича знаходимо, що подальший розвиток науки кримінального процесу вимагає включення різних даних і досягнень інших наук у сферу наукового розроблення процесуальних проблем [6, с. 82]. Також необхідно зазначити, що шифр спеціальності 12.00.09 чітко вказує на тісний взаємозв'язок із криміналістикою, судовою експертизою та оперативно-розшуковою діяльністю й з науками 12.00.08 і 12.00.10.

По-друге, наука кримінального процесу є окремою науковою одиницею, що зумовлена окремим предметом дослідження та сукупністю методів дослідження (методологією кримінального процесу). Згідно з Ю.М. Грошевим, предметом науки кримінального процесу є властивості кримінального процесу, його зв'язки, закономірності виникнення, функціонування та розвитку як соціально-правового явища. Отже, наука кримінального процесу вивчає систему норм кримінального процесуального права як цілісне соціально-правове явище, їх внутрішній логічний зміст, структуру й ефективність застосування; сутність, завдання й засади кримінального провадження, а також правові ідеї, які зумовлюють їх нормативний зміст і спрямованість; розвиток та основні риси кримінального провадження; правове становище суду, сторін та інших учасників кримінального провадження; проблеми теорії доказів, кримінального процесуального пізнання тощо. У теорії кримінального процесу детально досліджується порядок кримінальної процесуальної діяльності від її початку до завершення; кримінальні процесуальні відносини, які виникають у результаті такої діяльності, і кримінальні процесуальні правопорушення; правове становище особи в кримінальному провадженні, її права та їх кримінальні процесуальні гарантії; повноваження оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури й суду в кримінальному провадженні. Крім того, наука кримінального процесу вивчає історію кримінального процесу; аналізує типи, форми й тенденції розвитку зарубіжного кримінального процесу, їх переваги та недоліки, а також вплив на кримінальне процесуальне законодавство України; виявляє протиріччя й прогалини в законодавстві; оцінює законопроекти; прогнозує розвиток кримінального процесу України [2, с. 9].

Принадгдно зазначимо, що Т.О. Лоскутов дослідив предмет регулювання кримінального процесуального права. Автор зазначає, що зі змісту предмета правового регулювання кримінального процесуального закону повинні бути виключені всі загальноправові принципи (засади), адже вони не мають жодного практичного значення для учасників кримінального провадження, і зі змісту предмета кримінального процесуального регулювання необхідно виключити всі норми-дефініції [7, с. 339]. Указане доводить, що предмет дослідження кримінальної процесуальної науки значно ширший, ніж предмет регулювання кримінального процесуального права.

М.В. Костицький визначив, що предметом науки кримінального процесу є фрагменти, підсистеми об'єкта кримінального процесу, які досліджують у цей момент окремі вчені, наукові колективи, наукові школи, усі вчені-процесуалісти України. Методами науки кримінального процесу є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні тощо. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення, моделювання тощо [3, с. 34].

Що ж до методології, то Ю.П. Аленін, А.В. Мурзановська визначили, що можливість отримання результатів наукових досліджень проблем кримінального процесу, які будуть мати теоретичне та практичне значення, залежить від застосування належної методології наукових досліджень. Автори вважають доцільним виділення в структурі методології кримінально-процесуальної науки певних рівнів, а саме: загальних філософсько-світоглядних підходів, які становлять основу пізнання й визначають стратегію дослідження; загальних принципів, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання в конкретній галузі знань; загальнонаукових методів, за допомогою яких можна надати об'єкту пізнання загальну характеристику; конкретно-наукових методів, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах [8, с. 26]. До цього додаємо, що обрана методологія наукового дослідження кримінального процесу має першочергово орієнтуватися на забезпечення практичної реалізації результатів кримінальної процесуальної науки, адже жодне теоретичне наукове дослідження без удосконалення практики застосування норм кримінального процесуального законодавства або законотворчої діяльності чи впровадження в освітній процес не порівнюється з реальними обставинами кримінальних проваджень, кримінальною процесуальною статистикою тощо, тобто там, де дійсно вирішуються людські долі, приймаються рішення щодо обмеження свободи пересування, обмеження права власності тощо.

По-третє, кримінальна процесуальна наука не лише виражена за допомогою мови, а й має свій окремий категоріально-поняттєвий апарат, а деякі поняття є своєрідними омонімами (наприклад, «потерпілий» у кримінальному праві та кримінальному процесі).

Системність науки кримінального процесу проявляється також у тому, що вона спрямована на вирішення проблем правотворчості, правореалізації і тлумачення норм кримінального процесуального права, тобто функціональності кримінального процесу, однак у своїй основі досліджує людські цінності. Кримінальна процесуальна наука невіддільна від суспільних відносин, які визначають як її напрями досліджень, так і реалізацію її результатів.

У межах кримінального процесу дослідження відбуваються шляхом аналізу системи впорядкованих дій і взаємин людей, способу об'єднання функціональних частин та одночасно способу збереження їх функціональної автоно-

мії в кримінальній процесуальній діяльності, що є одним із доказів її системності. Можна акцентувати увагу на функціональності такої системи, відповідно, комплексності будь-яких наукових досліджень у сфері кримінального процесу.

Такі дослідження реалізуються за допомогою фахівців з кримінального процесуального права, як теоретиків, так і практиків. Вони мають забезпечити цілісну та несуперечливу систему знань кримінальної процесуальної науки за повної взаємодії. Цінним є поєднання теоретика та практика в одній особі, хоча в І.Я. Фойницького знаходимо бльве значення поняття теорія та наука [9, с. 3].

Кримінальні процесуальні знання науковців (на думку автора, саме вони наповнюють науку, тобто такі знання є її змістом) організуються в систему: мають узгоджену структуру, взаємозв'язки між складовими елементами й компонентами, у підсумку, створюють наукові школи, які відносно відокремлено, водночас систематизовано досліджують елементи предмета кримінальної процесуальної науки або застосовують власну методологію в наукових дослідженнях. А кількість наукових досліджень із проблем кримінального процесу практично неможливо підрахувати.

Необхідно зауважити, що досліджувати наукові положення кримінального процесу поза кримінальною процесуальною системою, у різних підходах до її розуміння, але найбільше з погляду системності кримінального процесу як діяльності неможливо, адже такі положення буде неможливо перевірити та вони не можуть існувати поза межами кримінального процесу, оскільки вони кримінально-процесуальні повністю чи в окремій частині.

Елементи наукового пізнання в науці кримінального процесу тісно пов'язані між собою різноманітними правовідносинами. При цьому кожна окрема система об'єктів, мети і видів діяльності, кожна частина є засобом досягнення загальної мети, що сьогодні передбачена ст. 2 КПК України та яка змінюється залежно від напрямів кримінальної процесуальної політики держави. Прикладом є відмінність у формулюваннях мети та підґрунтя для наукових досліджень з кримінального процесу часів СРСР, наукових досліджень початку незалежності України й наукових досліджень із моменту обрання Україною курсу на євроінтеграцію. Хоча вже в 1980 році М.С. Алексєєв, В.Г. Дасєв, Л.Д. Кокорув визначили, що особливого значення набуває подальше розроблення демократичних основ кримінального судочинства, що й становить зараз основний зміст кримінально-процесуальної науки [10, с. 12]. Тому погодимося з думкою Н.В. Глинської, що кримінальна процесуальна політика є своєрідним адептом соціальних потреб та очікувань суспільства від процедури вирішення кримінально-правового конфлікту. Звичайно, ідеологічним підґрунтям кримінальної процесуальної політики як різновиду правової політики є сукупність правових цінностей, що домінують у суспільстві на його конкретному історичному етапі розвитку [11, с. 12].

Система науки кримінального процесу виконує уточнення або вдосконалення теорії кримінального процесу через з'ясування її внутрішньої структури, взаємодії елементів упорядкування та систематизації, використання законів логіки. У науці кримінального процесу широко розповсюджене використання таких наукових категорій, як проблема та гіпотеза. Результатом використання таких категорій є формулювання пропозицій з використанням раціонально-теоретичного способу осягнення кримінально-процесуальної дійсності, на яку впливають рівень правової культури, соціально-економічна ситуація в державі, політика, рівень злочинності, корупція в правоохоронній системі тощо. Так, Л.М. Лобойко вказав, що сучасний кримінальний процес може бути побудований лише в тому разі,

коли побудова його спиратиметься на передові, сучасні результати наукових досліджень. Тому наукову обґрунтованість варто вважати принципом побудови сучасного кримінального процесу [12, с. 31].

**Висновки.** Підсумовуючи, зазначимо, що системність науки кримінального процесу може бути відображена в такому:

1) Існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин і тісні взаємозв'язки з іншими науками.

2) Наука кримінального процесу є окремою науковою одиницею, що зумовлена окремим предметом дослідження та сукупністю методів дослідження (методологією кримінального процесу).

3) Наука кримінального процесу спрямована на вирішення проблем функціональності кримінального процесу й ґрунтується на дослідженні людських цінностей. Вона аналізує систему впорядкованих дій і взаємин людей, спосіб об'єднання функціональних частин і водночас спосіб збереження їх функціональної автономії в кримінальній процесуальній діяльності.

4) Реалізується за допомогою фахівців з кримінального процесуального права.

5) Елементи наукового пізнання в науці кримінального процесу тісно пов'язані між собою різноманітними правовідносинами. При цьому кожна окрема система об'єктів, мети і видів діяльності, кожна частина є засобом досягнення загальної мети, що сьогодні передбачена ст. 2 КПК України.

6) Кримінальні процесуальні організуються в певну систему, тобто мають узгоджену структуру та взаємозв'язки між складовими елементами й компонентами.

7) Досліджувати наукові положення кримінального процесу поза кримінальною процесуальною діяльністю неможливо.

8) Під час уточнення (удосконалення) теорії кримінального процесу відбувається з'ясування її внутрішньої структури, взаємодії елементів упорядкування та систематизації, використання законів логіки.

9) Вона має початок, але немає кінця, тобто є незавершеною.

#### Список використаної літератури:

1. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: Учебник. Москва : Экзамен, 2005. 528 с.
2. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

3. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31–37.

4. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

5. Паспорти спеціальності 12.00.09: Постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 08.10.2008 № 44-06/7 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v44\\_0330-08](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v44_0330-08).

6. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. 468 с.

7. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 445 с.

8. Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17–30.

9. Фойницький И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : АЛЬФА, 1996. Том I. 552 с.

10. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. 252 с.

11. Глинська Н.В. Кримінальна процесуальна політика як чинник формування концепту сучасного кримінального процесу. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 11–17.

12. Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.

#### ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

**Циганюк Юлія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, адвокат

#### INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

**Tsyganyuk Yuliya Volodymyrivna** – Candidate of Law Sciences, Barrister, Head of the Department of Law and Law-enforcement Practice of the Khmelnytsky Institute of the Interregional Academy of Personnel Management

*smuchok82@gmail.com*